

A CD-ROM terjedése az Egyesült Államok és Nyugat-Európa könyvtáraiban

Gyors terjedés

A különböző szerzők egyetértenek abban, hogy a CD-ROM már minden kétséget kizáróan bebizonyította életképességét az adatcserében és az archiválásban. Alig négy évvel a bevezetése után ez a technika meghódította a piacot, a vevők igénylik, és hajlandók fizetni érte. Világméretű piaci forgalma már meghaladta a mikroformátumét.

Az áttörés éve 1989 volt. Ebben az évben a CD-ROM olvasókészülékek száma megduplázódott, és egyedül az Egyesült Államokban elérte a 200 ezret. Az olvasókészülékek ára viszont 15%-kal esett, és várhatólag mintegy 650 dollárig csökken.

A technika jövőjére a végső jóváhagyást az IBM csatlakozása jelenti, az, hogy az Intel DVI (Digital Video Interactive) technikája mellett a Microsoft CD-ROM XA (CD-ROM Extended Architecture) formátumát is saját szabványaként fogadta el.

Az *Information Market Indicators Inc.* felmérése szerint a CD-ROM felhasználók 80 százalékát világszerte az egyetemek és könyvtárak teszik ki. A CD-ROM használatára berendezkedett könyvtárakban átlagosan 3,23 CD-ROM kiadvány van, átlagosan 3000 dollár értékben. Ugyanennek a felmérésnek az adatai első ízben mutatják azt, hogy a CD-ROM már az online szolgáltatást fenyegeti. Egyértelműen megkezdődött a felhasználás eltolódása az online kereséstől a CD-ROM felé. Ez mind az érdeklődésben, mind az eladásokban érezhető. Az új CD-ROM-felhasználók között egyaránt megtalálhatók a mindennapos online keresők és azok, akik korlátozott költségvetésükből korábban nem áldozhattak az online keresés előre meg nem határozható költségeire. Az érdeklődésnek ez az eltolódása, amely korábban az online keresés terjedésével a nyomtatott termékek piacát kezdte ki, most továbbmegy és – különösen a felsőoktatásban – az online kereséstől a CD-ROM-használat felé tart. Ez biztossá teszi a CD-ROM-jövőjét. Ennek a technikának a terjedése gyorsabb, mint bárki várta volna.

Martha E. Williams szerint a gyors terjedés alapja egyrészt a mikroszámítógépek nagy száma, ami lehetővé teszi, hogy az új felhasználóknak már csak az olvasókészüléket kell megvenniük, másrészt a keresőrendszerek nagyon hasonlítanak az online keresőrendszerekhez, így a használatuk gyorsan megtanulható.

Egyesült Államok

A CD-ROM technika terjedése az Egyesült Államokban volt a leggyorsabb, ahol ezt a terjedést a nagy könyvtárhálózatok is segítik. Ilyen hálózatok pl. a PALINET (Pennsylvania Area Library Network), amely négy állam (Delaware, Maryland, New Jersey és Pennsylvania) és a főváros (District of Columbia)

312 könyvtárát egyesíti, közülük 167 felsőoktatási intézményi könyvtár, 74 szakkönyvtár és 57 nyilvános közkönyvtár. Az 1930-as évek közepén, egyesített katalógus kiépítésére alakult hálózat 1975 óta elsősorban a számítógépes könyvtári szolgáltatások segítségével, terjesztésével foglalkozik, így az OCLC szolgáltatásainak a terjesztésével, tanfolyamok szervezésével a BRS, VU/TEXT, DIALOG és WILSONLINE online szolgáltatóközpontok használatának elősegítésére, a mágnesszalagos MARC formátumú adatállományok előállításának és betöltésének segítségével, valamint számítógépfelhasználói tanfolyamok szervezésével.

1987-ben indította el a PALINET CD-ROM programját, hogy segítse tagkönyvtárait a CD-ROM technika bevezetésében. Ennek keretében segít a tagkönyvtáraknak a hardver és a kiadványok kiválasztásában, felhasználói tanfolyamokat szervez, nagybani vásárlással kedvezményes áron szerzi be a hardvert és a kiadványokat.

A program első két évében a tagkönyvtárak több mint harmada szerzett be ezen az úton hardvert és/vagy kiadványokat, de ennél is jóval többet vettek részt a tanfolyamokon.

A PALINET tapasztalatai valószínűleg jó képet adnak arról, hogy milyen szerepet tölt be a CD-ROM technika az ország könyvtáraiban.

A kiadványok közül a legnépszerűbbek a SilverPlatter- és a Wilsondisc-kiadványok. 45 tagkönyvtár 103 előfizetéssel rendelkezik SilverPlatter-kiadványokra és 36 tagkönyvtár 106 előfizetéssel Wilsondisc-kiadványokra. Harmadik helyen népszerűségben a Bowker-, negyedik helyen a Dialog On Disc-kiadványok állnak.

A CD-ROM-felhasználók aránya a felsőoktatási könyvtárakban a legnagyobb, 35% a nyilvános közkönyvtárakban 17,5%, a szakkönyvtárakban 9,5% ez az arány.

Ezek az adatok csak azokra a könyvtárakra vonatkoznak, amelyek a hálózat útján szerzik be a CD-ROM kiadványokat, vannak azonban más beszerzési utak is.

Nemcsak passzív felhasználók vannak a könyvtárak között, hanem sok közülük külön-külön vagy egyesítve CD-ROM lemezre vitte saját katalógusát, terjesztés céljából vagy háttérpéldányként. Pennsylvania könyvtárai közös katalógust vittek fel két lemezre. Hasonló tervre kötötték szerződést Maryland könyvtárai is. New Jersey államban több program van folyamatban regionális közös katalógusokra.

További felhasználási forma a CD-ROM-on terjesztett katalógizáló rendszer. Sok könyvtár lett az OCLC CAT CD450 rendszer felhasználója.

A tapasztalatok szerint a CD-ROM technika alkalmazásában a könyvtárosok járnak az élen. Ez odáig terjed, hogy néhány könyvtárban már a számítástechnika személyzete is hozzájuk fordul a CD-ROM technikával kapcsolatos információért és tanácsokért. Ennek az lehet az oka, hogy sok CD-ROM kiadvány kimondottan a könyvtárak számára készült.

A CD-ROM termékek a könyvtárakban rövid idő alatt határozott népszerűsége tettek szert. Sok könyvtár kényszerült újabb munkaállomások beszerzésére, hogy az adatbázisokért sorban állók tömegét kielégíthessék. A kiadók által kipróbálásra küldött CD-ROM adatbázisok többsége előfizetést eredményezett.

A CD-ROM szolgáltatás bevezetése sok könyvtárban alapítványi pénzből, adományból történt. Az egyik könyvtár például 90 000 dollárt kapott New Jersey felsőoktatási minisztériumától arra, hogy CD-ROM technikával segítse a felsőfokú alapoktatást (undergraduate education). Ebből nyolc munkaállomást szerzett be, és 19 CD-ROM kiadványra fizetett elő. Az előfizetés folytatásához azonban a folyóirat-beszerzési keretből kellett átcsoportosítania erre a célra.

A CD-ROM adatbázisok előfizetése sehol sem járt a megfelelő nyomtatott kiadvány lemondásával. (Kivéve egy könyvtárat, ahol a *második példány* előfizetését szüntették meg.) A fő érv az, hogy az előfizetés esetleges lemondásakor a nyomtatott változat megmarad a könyvtárban, míg a CD-ROM-változatot ebben az esetben vissza kell küldeni. További érv, hogy a nyomtatott változat több kötetéhez egyszerre több olvasó fér hozzá, míg a CD-ROM esetében a többfelhasználós megoldás jelentős többletköltséggel jár.

A CD-ROM előfizetések fenntartására a könyvtárak megpróbálnak valahonnan pénzt szerezni. A felsőoktatási könyvtárak például igyekeznek ezt a költséget a tanszékekre áthárítani, azzal fenyegetve őket, hogy különben lemondják az előfizetést. Ez a fenyegetés nem teljesen eredménytelen.

Az előfizetés megújítására kényszeríti a könyvtárat a CD-ROM termékek nagy népszerűsége. Ha az olvasók egyszer megszokták őket, egyszerűen nem tudnak nélkülük élni. A CD-ROM termékek elfogadottságát a könyvtárakban világosan jelzi, hogy a megrendelés felelőssége átcúszik a szerzeményezési osztályokhoz, egyre kevesebb megrendelést ír alá személyesen a könyvtárigazgató. A beszerzés a könyvtári törzsanyag fejlesztésének részévé válik.

A CD-ROM technika bevezetése azzal járt, hogy meg kellett tanítani egyrészt a könyvtári személyzetet, másrészt az olvasókat a használatára. A legnehezebb a technika korlátaira és az adatbázisok közötti választásra megtanítani őket.

A CD-ROM szolgáltatások anyagi megalapozása állandó probléma. Heves viták folytak arról, hogy szedjenek-e díjat az olvasóktól az adatbázisok használatáért. Időigényesek azok a megbeszélések is, amelyeken a gyűjtemény fejlesztését készítik elő, értékelve a beszerezhető hardvert és a kiadványokat.

A CD-ROM szolgáltatások a könyvtárközi kölcsönzési igényt számottevően megnövelik. Ehhez egyes esetekben új folyóiratok előfizetése iránti igény társul.

Megváltozik a tájékoztató könyvtárosok munkája. Egyesek közülük sok időt töltenek azzal, hogy papírt cserélnek a nyomtatókban, hardverhibák után nyomoznak stb. Természetesen a kereséssel kapcsolatos problémákban is segítséget kell nyújtaniuk az olvasóknak.

A legnagyobb erőfeszítést az igényli a könyvtárosoktól, hogy az új technika ismeretében az élen maradjanak, hogy mindig birtokában legyenek a legfrissebb ismereteknek. Ugyanez igaz a könyvtárhálózat központjának a szakembereire is.

Nyugat-Európa

Nyugat-Európa lemaradt az Egyesült Államok mögött a CD-ROM technika terjedésében, 1989-ben viszont ide tolódott át a piac fejlődésének a súlypontja.

A Pergamon egy szakemberének a becslése szerint Nyugat-Európa a CD-ROM technika bevezetésében legalább másfél évvel jár az USA mögött. Sok piacelemző szerint ez éppen megfelel Nyugat-Európa általános lemaradásának az új technika bevezetésében. Ha ez az értékelés helyes, csak idő kérdése, hogy a nyugat-európai piacon is tért hódítson a CD-ROM, akkor pedig nagy előnyben lesznek azok, akik már bevezették magukat ezen a piacon mint kiadók vagy kereskedők.

Hogy a CD-ROM technika nyugat-európai elterjedése messze elmarad a várakozásoktól, abban nem csekély szerepe van a gazdasági tényezőknek. Ennek a technikának a bevezetése csak ritkán jelent megtakarítást, általában vagy többlettámogatást kell hozzá szerezni, vagy valamely más szolgáltatást kell feláldozni. A kezdeti hardverberuházás túl drága, az előfizetések fenntartása pedig az amúgy is feszített költségvetés állandó megcsapolását jelenti. Ezek a vélemények könyvtárakban szerzett tapasztalatokon alapszanak. Ugyanakkor az adatbázisok előállítói és terjesztői meg vannak győződve arról, hogy a jelenlegi árakat a felhasználók hajlandók lesznek megfizetni. Szerintük mindössze arról van szó, hogy a könyvtárakban túl nehézkes és elhúzódó az új beszerzésekről történő döntés folyamata. Úgy számítják, hogy ez másfél évet is igénybe vesz. Ezt az álláspontot támasztja alá, hogy sok amerikai CD-ROM-terjesztő hat hónappal az új kiadvány megjelenése előtt már megkezdte a reklámhadjáratot, mások a könyvtárak helyett közvetlenül a végfelhasználókat célozzák meg.

Az elterjedés gátjai közé tartozik az igazi "bennszülött" nyugat-európai CD-ROM adatbázisok hiánya is. A nyugat-európai kiadók ezen a téren hátrányban vannak amerikai kollégáikkal szemben. Ott ugyanis kötelezően közkinccsé válik minden olyan adat, amelyet közpénzen gyűjtenek össze. Európában viszont a kormányzati szerveknek joguk van visszatartani a birtokukban levő adatokat. A széles körben igényelt adatok gyakran tulajdonképpen hozzáférhetők más

formában, csak éppen szétszórta. Aki összegyűjti őket, és adatbázist formál belőlük, az nyereséges termék kiadója lehet.

Lassítja a CD-ROM nyugat-európai terjedését a nyelvi sokféleség problémája is. A legsikeresebb adatbázisok az angol nyelvűek, mivel ezeknek van a legnagyobb piacuk. Az angolul nem tudó felhasználók számára viszont kevés az adatbázis. Gyorsítani fogja a piac fejlődését, ha több lesz a többnyelvű CD-ROM adatbázis és a többi európai nyelven készített adatbázis.

Egyes országok gyengébb távközlési fejlettsége kimondottan előnyös talaj a CD-ROM elterjedése számára. Jellemző példa erre Olaszország, ahol a távközlés messze lemarad fejlettségben az Egyesült Államoktól és Nagy-Britanniától, amely utóbbi Nyugat-Európában az egyik legfejlettebb távközléssel rendelkező ország. Olaszországban található a Nyugat-Európában installált CD-ROM olvasókészülékek 40 százaléka. Olaszországnak ez a főlénye azonban várhatóan csökkenni fog, és 1992 után el is tűnik. A távközlés rossz helyzete ugyanis ebben az országban a rendkívül bonyolult adózás folyamánya. A kontinens egészére jellemző általános lemaradás viszont abból ered, hogy Európában a távközlés általában állami monopólium.

A távközléshez hasonlóan az automatizálás is lassan fejlődik Európában. Ennek fő oka egyesek szerint a "lássuk előbb, mit csinál a másik" mentalitás. A britek a franciákat lesik, hogy mit csinálnak, az olaszok a spanyolokat, a németek a briteket stb. Kisebb a kockázatvállalási készség, mint Amerikában. Inkább óvatoskodunk, inkább tervezünk. Ha azonban nekilődül a kocsi, itt sokkal több fejlesztési program lesz, és sokkal nagyobbak, mint Amerikában valaha is várható*. Egyes piacutatói szakértők szerint Nagy-Britannia a leglassúbb az automatizálás és az új technika elfogadásában, Németország is épp ilyen konzervatív, Franciaország viszont sokkal fogékonyabb. Az EGK egyik szakértője azt a tényt tartja a lemaradás egyik okának, hogy az EGK túl sokat költött a szervezet kisebb, műszakilag kevésbé fejlett tagországainak a felhozására. Van olyan vélemény, hogy az EGK 1992-es egységesítése elősegíti majd az automatizálás fejlődését, és ezzel kedvezőbb terepet teremt a CD-ROM technika terjedéséhez. Ez a nagy, egységes piac elhárítja majd az olyan gátakat, amilyent például a mikroszámítógépek importja elé ma az Egyesült Államok és Nagy-Britannia jogrendszere közötti eltérés állít.

Gátló tényező az európai információs ipar széttagoltsága, a közös véleménykialakítás hiánya. Ezt tükrözi, hogy bár az optikai lemezekkel foglalkozó

konferenciák többségét Európában tartják, a legfontosabb konferencia mégis amerikai. Már kezdenek ugyan kialakulni azoknak a szervezeteknek a csirái, amelyek összehangolhatják az európai információs ipart, de ezek még csak nemzeti alapokon nyugszanak. Az EGK még nem mutatott olyan erőt, amely képes lenne a törekvések összehangolására. Az egység kialakítását sokszor kimondottan provinciálista törekvések gátolják. Ami 1992-re kialakulóban van, az nem egy olyan egységes piac, amelyen a tizenkét tagország osztozik, hanem egy olyan 320 milliós lélekszámú küzdőtér, amelyben néhány világcég küzd a piaci részesedésért és a főlényért.

Az 1992 utáni 320 milliós piac nagy lehetőségeket rejt magában. Bár a nyugat-európai kormányok nem segítettek úgy az automatizálás fejlődését, mint az USA kormánya, van remény rá, hogy ezt az EGK megteszi. A könyvtárügy terén ilyen támogatást próbál szerezni a nemzeti könyvtárak csoportja a nemzeti bibliográfiák CD-ROM-kiadásához.

Bár Nyugat-Európa könyvtárai most csak mérsékelt érdeklődést tanúsítanak a CD-ROM technika iránt, fel kell ismerni, hogy együttesen ugyanolyan nagy potenciális piacot alkotnak, mint az USA könyvtárai, amelyek viszont élen jártak az CD-ROM elterjedésében.

A CD-ROM elterjedésében nagy szerepe van a piacfejlesztő munkának. Nyugat-Európában még nagyon kevés ilyen területen működő cég folytat igazán erős marketingtevékenységet. Jellemző példa a *Medline* adatbázis, amelynek számos CD-ROM-változata közül az a kettő terjedt itt el, amelyre komoly marketingtevékenységet folytattak.

A sikeres CD-ROM terméknek Nyugat-Európában a következő jellemzők valamelyikével kell rendelkeznie:

- ▶ Legyen többnyelvű és/vagy nem angol nyelvű.
- ▶ Legyen olyan új termék, amely a kormányzati szervek által összegyűjtött és eddig hozzá nem férhető adatokat tartalmaz.
- ▶ Legyen gyakran aktualizált adatbázis, amely alternatívát jelent az elmaradott távközlés miatt nehezen elérhető online adatbázisokkal szemben.
- ▶ Legyen olyan a témája, amely széles nemzetközi érdeklődésre tart számot.
- ▶ Foglalkozzon a következő tárgykörök közül valamelyikkel: tudomány és technika, gazdasági információ, marketing és termékismertetés, szabadalmak, jog és jogalkotás, céginformáció, hírek és események.

Amelyik termék a fenti jellemzők egyikével sem rendelkezik, annak a nyugat-európai bevezetését különösen jól meg kell fontolni, figyelembe véve a következőket:

- ▶ Olyan hardverre kell támaszkodni, amely Nyugat-Európában már elterjedt. Kerülni kell minden alkalmi konfigurációt.

* A CD-ROM kiadásban néhány ilyen igazán nagy, több száz lemezes kiadási program már be is indult Nyugat-Európában és szerepelt is a TMT CD-ROM hírek rovatában és referátumaiban: az ADONIS program a British Libraryben, az IEE és IEEE folyóiratok lemezeire vitele az INSPEC-nél és az Európa-szabadalmak lemezeire vitele az Európai Szabadalmi Hivatalnál. — A ref.

- ▶ Európai irodára és vevőszolgálatra kell alapozni a terjesztést.
- ▶ Közvetlenül a végfelhasználókat kell célba venni, nem lehet kizárólag a könyvtárakra és információs központokra támaszkodni.
- ▶ Nagy figyelmet kell erre a piacra fordítani, beleértve a részvételt az Európában tartott konferenciákon és kiállításokon.

/NELSON, N. M.: CD-ROM in European libraries: Part 1. = CD-ROM Librarian, 5. köt. 1. sz. 1990. p. 26–28.
NELSON, N. M.: CD-ROM in European libraries: Part 2. = CD-ROM Librarian, 5. köt. 2. sz. 1990. p. 16–20.
SILVERMAN, K. S.: CD-ROM in libraries: Access, trends and challenges. = The Serials Librarian, 17. köt. 3–4. sz. 1990. p. 49–62./

(Válasz György)

A CD-ROM használat naplózása szoftvereszközökkel

A University of California San Diego (UCSD) oceanográfiai intézetének (Scripps Institution of Oceanography = SIO) könyvtárában 1986 decembere óta áll a végfelhasználók rendelkezésére az Aquatic Sciences and Fisheries Abstracts (ASFA) adatbázis CD-ROM változata. Ez az adatbázis az édesvízi és tengeri környezettel foglalkozó szakirodalomról ad az egész világot átfogó információt 1982-től napjainkig.

Az adatbázis felhasználói köre meglehetősen széles. A fő felhasználó maga a SIO. A mintegy 190 felsős diák, 270 oktató és a kisegítő személyzet köréből nagyjából 300–350-en használják, azok, akiknek a szakterülete kapcsolódik az ASFA témaköréhez. Jönnek felhasználók az anyaegyetemtől (az UCSD-től) és San Diego többi egyeteméről, jönnek középiskolások, vendégkutatók, szakértők. Jelentős számban érkeznek felhasználók Mexikó közeli intézményeiből is.

A CD-ROM adatbázis keresőrendszerét betöltő DOS parancsállomány (batch file) a használatbavétel első napjától kezdve feljegyzi a keresőprogramba való belépés és az abból való kilépés időpontját, 1988 elejétől kezdve ezenkívül azt is, hogy a felhasználó melyik felhasználói kategóriába tartozik. Az ASFA adatbázis két lemezt foglal el, de a lemezcserére a naplózás szempontjából új belépésnek számít. Ennek az oka a keresőprogramnak az a gyengéje, hogy nem engedi meg a lemezcserét. Lemezt cserélni csak úgy lehet, ha a programból kilépünk, majd a lemezváltás után újra belépünk, különben olyan hiba keletkezik, amelyből csak a gép újraindításával lehet kijutni.

Szoftvermegoldás a naplózásra

A naplózás megoldása három programeszközön alapszik:

- ▶ az AUTOMENU programon,
- ▶ a DOS parancsokon és
- ▶ a Norton Utilities programcsomag TIMEMARK programján.

A CD-ROM adatbázis használata mindig DOS környezetből indul ki, ez teszi lehetővé az AUTOMENU program használatát. Ezzel a programmal állítunk elő olyan menüt a képernyőn, amellyel kikérdezzük a felhasználót arról, hogy melyik felhasználói kategóriához tartozik. Az alapértelmezést

jelentő 1-es választ üresen hagyjuk, ehhez olyan parancs kapcsolódik, amely visszahozza a menüt. Így, ha a felhasználó választ nélkül próbál továbblépni, nem jut be az adatbázisba. Ezzel rákényszerítjük arra, hogy tényleges választ adjon.

Az AUTOMENU program a felhasználó választól függően más-más DOS parancsállományra adja a vezérlést. Példaképpen egy ilyen parancsállomány látható az 1. ábrán.

```
ECHO OFF
ECHO ***** >> C:\LOG
ECHO SIO ACADEMIC >> C:\LOG
TM START /L >> C:\LOG
CDROM.EXE
TM STOP /L >> C:\LOG
ECHO ! >> C:\LOG
ECHO ***** >> C:\LOG
```

1. ábra Az AUTOMENU programból felhívott egyik DOS parancsállomány

A >> C:\LOG DOS output átirányító parancsok biztosítják, hogy az ECHO parancsok és a TIMEMARK program ne a képernyőre írjanak, hanem a merevlemez-egység főkönyvtárában elhelyezkedő LOG nevű adatállományba, valamint hogy ezt az adatállományt ne írják felül, hanem folytassák. A naplóállomány elhelyezhető bárhol máshol is, akkor az átirányító parancsba a megfelelő elérési utat kell beírni.

Az első ECHO parancs leállítja a képernyőre írást, a második és az utolsó határoló sormintát ír a naplóállományba, az utolsó előtti biztosítja, hogy a záró sorminta új sorba kerüljön. A harmadik ECHO parancs minden parancsállományban más és más, ez jegyzi fel a naplóba a felhasználó típusát.

A TIMEMARK program a TM.EXE állományban helyezkedik el. Első felhívásakor az indulás időpontját írja a naplóállományba, második felhíváskor a leállítás időpontját és az indulás óta eltelt időt. Ez az utóbbi funkció csak akkor működik, ha a felhasználó szabályosan lép ki a CD-ROM keresőprogramból. Ha ezt nem teszi meg, például kilépés nélkül kísérel meg lemezcserét, újraindítja vagy kikapcsolja a gépet, akkor a napló hiányos lesz. Szabályos lemezcserére esetén az adatbázis mindkét lemezen történő keresés két külön keresésként kerül a naplóba.